

УДК 81'373.421

ДІЕСЛІВНІ СИНОНІМИ В ТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Світлана Андрієнко

(Ізмаїл)

Автор розглядає семантико-стилістичні властивості синонімів на матеріалі синонімічних рядів у творчості Григора Тютюнника.

The author considers syntactic and stylistic peculiarities of synonyms on the material of synonymic lines.

Художнє мовлення – складний і багатогранний процес. Індивідуальна мовотворчість письменника потребує не лише адекватних форм змісту, а й розвитку поетичного мовлення як складної системи розвитку зображальних засобів. Талановитий майстер слова в процесі художнього освоєння світу знаходить такі мовно-виражальні форми, які б підкреслювали несподіваність поетичних асоціацій, були б джерелом емоційно-оцінного змісту. Пояснити механізм творення образних засобів можна, фіксує слово в художньому творі, оскільки тут відбувається «образно-естетична трансформація засобів загальнонародної мови». Слово в художньому творі перетворюється в естетично значимий елемент, набуває нових «семантичних обертонів», при цьому створюючи емоційно-експресивний заряд. До таких засобів відноситься лексична синонімія, яка відбиває індивідуально-авторське художнє мислення.

Лексична синонімія, активно функціонуючи в мовленні письменника, була й залишається предметом особливого інтересу, бо в будь-якій мові між словами постійно виникають універсальні зв'язки – синонімічні відношення. Дослідження цих зв'язків неможливе без аналізу мови письменника. «Муки слова», які переживає кожний, хто береться за перо... – це в першу чергу робота над синонімічними засобами мови. Пояснюється це тим, що в основі синоніміки лежить спільність значення мовних засобів. У кожному синонімі є й те загальне, що дозволяє його ставити в паралель з іншими словами, і те часткове, своєрідне, специфічне, що відрізняє його від інших» [1;245-246].

Дієслівні синоніми є невід'ємним елементом ідіостилю Григора Тютюнника. «Живописець правди – так можна б визначити й творчі принципи письменника, й весь лад його стилю, позначений справді яскравою індивідуальністю» [2;184].

Розглянемо семантико-стилістичні властивості синонімів на матеріалі синонімічних рядів, що пов'язані з поняттям «говорити», «мовчати», «йти», «червоніти».

Найзагальнішим серед лексико-семантичного кола дієслів на означення мовлення є синонімічний ряд з домінантою «говорити», що в своєму складі має досить виразні слова, аналіз яких дає можливість глибше розкрити специфіку майстерності письменника, пізнати творчу манеру у використанні мовних засобів.

Письменник по-різному змальовує процес мовлення, використовуючи дієслова **говорити, казати, мовити, балакати, гомоніти**: «Я згадую той день, коли тато йшли на фронт. Він, оцей чужак, обнімався тоді з татом і говорив: – Ну що ж, ти там старайся, а ми, тиловики, тут надолужуватимемо; Згадка про діда робить і мене сміливішим. – Ну, – кажу, – раз так, то що ж; Спасибі тобі, дочко, й на цьому, – схидно мовив Личак і низенько вклонився; – Тоді теж отак червоно було, – немов сам до себе загомів Іван Мефодійович.

Урочистість мовлення забезпечується добром лексеми старослов'янського походження **ректи**: «Всі ріки течуть у море, а воно не повниться». Ці слова любив ректи собі старий Терешко, великий мовчун і відлюдько...

Елемент направленої негативної оцінки виступає на перше місце у значенні таких загально мовних синонімів: **молоти, варнякати**.

Молоти (фаміл.) – «верзти нісенітницю, теревеніти» (3,IV,769) – передає більш різку негативну оцінку мовлення: Та який там у мороки Пилип, засміялася Олена і примружено подивилися на Петька. – Меле казна-що, а ти слухаєш.

Лексема **варнякати** – «говорити щось неістотне, пусте, теревеніти» (3,I,294) – в тексті використовується для передачі мовлення п'яних людей: Зжену, помию, переодягну, а вона лежить і варнякає: «Шкода, що ти, стерво, не моє, а тії»... – О, чула? – варнякають дід. – Наливай!

У синонімічному ряду на позначення поняття «говорити» можна окреслити групу слів і словосполучень, які характеризують зовнішній бік мовлення, спосіб здійснення висловлення: **кинути, цокотіти, туркотати, воркотати, щебетати**.

Кидати (перен.) – «швидко, часом недбало казати, висловлювати» (3,IV,147) – характеризує мовлення, зміст якого не обов'язково повинен бути сприйнятий повністю і без змін, не підкреслюється його важливість і однозначність: А він бгикнув на панчохи, знову заплющився і порипів чобітьми геть, глухо кинувши Наталі якесь слово. Семантичне прирощення глухо + кинувши відповідає манері мовлення і передає настрій мовця.

Стан позитивного емоційного збудження різних персонажів, їх лагідне і ніжне ставлення до дітей, до коханих передають лексеми **цокотіти** – «говорити швидко, не вгаваючи» (3,XI,245), **туркотати** – «говорити лагідно, ніжно» (3,X,327), **воркотати** – «ніжно розмовляти з ким-небудь» (3,I, 739), **щебетати** (перен.) «ласкаво промовляти, проказувати що-небудь» (3,XI,577): Таж викапаний татусь! – шасливо цокотіла Дзякунка, обціловуючи внука. – Ходім, я тобі сніг покажу, – туркоче на вухо; Про що ж тобі на завтра врок задали? – воркоче до сина чи дочки...; Може б, ти, батьку, каганчика поки що погасив, – щебетнула вже од порога.

У досліджуваних творах виділяється підгрупа синонімів, які характеризують акустичний бік мовлення: **гудіти, скреготати, висапувати, виплямкувати, шамкати, харчати**: А може, в хаті сваряться. Чого? Що кажуть? А може, гудуть над чаркою?; А божевільна баба Палазя... скреготала по-сорочачому: «Ая що казала?»; Василь одчиняє двері, оступається в темні сіни... і висапує очманілим від щоденного недосипання голосом: – Хіба вже пора?; – Параша-а-а... – виплямкував інший солдат у збитій на око шапці...; – Хе, суч-чий син, барбос, – ніжно прошамкав старий і ще трохи посидів, гадаючи, мабуть, що хлопчик ось-ось повернеться; Подався вперед і, обдаючи Олеся прілим давно не митою борою, захарчав у саме вухо: – Пойняв?

Дієслова **рокотати, гудіти** – «говорити низьким, розкотистим голосом» (3,УЩ,875; П,189) – письменник використовує для змальовування представника церкви – попа, який і у домашніх умовах, зовсім буденних, використовує богослужбний темп мовлення, що, безперечно, надає зображуваному особливої емоційності: Покровського попа застали вдома. Він стояв на ганку в хромових офіцерських чоботях та новій, либонь, недільній рясі, сипав курям пшеницю з коряка і рокотав басом: – Ціпоньки-ціпоньки, путь-путь-путь...; – От-так, – вдоволено прогук отець. – Просто і красиво. Звичаї предків своїх треба знати.

Дієслово **простогнати** у різних контекстах має різне семантичне навантаження. В одному випадку – говорити, передаючи роздратування, в іншому – говорити сиплим переривчастим голосом: – Калю-у ужний, – з удаваною досадою простогнав солдат. – Скільки разів пояснювати вам: не Костя, а Котя; – Геть! – хрипко простогнав Ігорко і хотів випручати руку, щоб відштовхнути Васюшу, але не зміг: затисли.

Лексема **прошептати** реалізує сему «тихий», «ледь чутний». Герой оповідання «Червоний морок», подивившись на місяць, згадує, як під час війни такої ж місячної ночі загинули його друзі. Він зазнає нервового потрясіння: Іван Мефодійович глянув у той бік, здригнувся і щось прошепотів. В іншому контексті дієслово прошепотіти передає і щось прошепотів. В іншому контексті дієслово прошепотіти передає стишений голос і характеризує психологічний стан закоханої дівчини: – М'ята... – прошепотіла Леся. – Зійшла холодна м'ята. Андрієві здалося, що вони з Лесею разом вимовили це слово, тільки він – мовчки, а вона – вголос. Як бачимо, тільки ширший контекст дозволяє помітити «приховані» семи, що асоціативно вбачаються в ньому – біль, тривога, жах смерті (для першого контексту) і спокій, тиша, інтимність (для другого).

Нечітке, невиразне, притишене, приглушене, а іноді й нелогічне мовлення людини відтворюють синоніми **белькотати, бурмотати, бубоніти, мимрити, гугнявити, лопотіти**.

Лексеми **белькотати, мимрити** передають ознаки мовлення того ж самого персонажа, але відрізняються відтінками. **Белькотати** – «нерозбірливо, без ладу щось говорити» (3,I,156), **мимрити** – «говорити тихо, невиразно» (3,I,245): – Соню, – белькочу шепеляво й противно, – це ти?; – Підсковзнувся, – мимрю, – хіба ж я винен, що тут слизько?

За допомогою цього ряду письменник досягає індивідуальної характеристики персонажів, пор.: лепетати – говорити нерозбірливо, неправильно (про мову дитини): Потім звикла і, коли я поскоаю прямо до неї на піч – там умазана шибочка – лепетить тоненьким сонним голосом: – Васи, вставай, оно взе Павло плийсов.

Зневажливий відтінок мовленню надає слово **цвякати** – «видавати звуки, подібні до дзявкання собаки» (3, XI, 254) – і характеризує мовлення дитини: – Дядя п'яні... – цвякнуло з-під воряк якесь хлоп'я.

Загально мовне метафоричне словосполучення процідити крізь зуби означає висловити щось притишено у стані роздратування чи люті: А тут на додачу в паху так жальнуло, мов старою кропивою, що аж присів і процідив крізь зуби: «І-і-іх! Треба було таки надіти комбінезон, хай він пропаде.

Семантично опозиційним до аналізованого синонімічного ряду з доміантою говорити є синонімічний ряд з доміантою мовчати, що представлений такими словами: мовчати, скам'яніти, ні пари з уст, які розвивають основне значення – не говорити про кого-небудь або що-небудь, але відрізняються мірою маркованості: Прокляті! Казала: мовчи, скам'яній, ні пари з уст – послухав?! З контексту видно, що, використовуючи прийом ампліфікації, який дає змогу поглибити зміст думки, уточнити її, передати жахливу й трагедійну атмосферу передвоєнних часів, письменник в один ряд об'єднує загально мовний синонім, фразеологічну одиницю і контекстуальний синонім. Отже, естетичну сутність лексем цієї парадигми визначає функціонування в мікро контексті слів: мовчи, ні пари з уст, скам'яній і простежується закономірність висхідно-нисхідного руху у їх вживанні. Це дозволяє автору досягнути різної міри емоційної напруги.

Доповнює ряд і фразеологічна одиниця анічичирк – «варіант незмінного присудкового слова нічичирк, уживаний для підсилення; ні слова, ні звука» (3, I, 47): То я вистрою та як крикну: «Бігом! Шире шаг! – то тільки хекають і анічичирк. Фразеологізм знаходиться в кінці речення – виконує узагальнюючу функцію і передає живе мовлення.

Справжнього художника слова, людину, яка знала народну творчість і вміло її використовувала, ми можемо побачити на тлі синонімічного ряду з доміантою червоніти.

Використовуючи в ролі синонімів порівняльний зворот щоки, як дві ружі, словосполучення наливатися рум'янцем, Г.Тютюнник вдало передає психологічний стан молодій Софійки (оповідання «Дикий»), яка народила дитину-безбатченка: Чи знає вона хоч, од кого та дитина, х-га-га!.. Сидить, цвіте щоками. Аж іздалеку видно; А Софійка тих – і щоки враз, як дві ружі. Та вона: тільки обізветься до неї хтось чи сама до когось, так і почервоніла; Софійчини щоки наливаються ще густіше бузковим рум'янцем, брови немічно тремтять, і вона одвертається з дитиною.

Зближений ідеєю з «червоніти» порівняльний зворот щоки враз, як дві ружі, що має експресивнішу і виразнішу семантику, передає надмірну сором'язливість юної особи. У складі порівняльного звороту відсутнє дієслово, яке легко домислюється. Очевидно, письменник свідомо вдається до зредукованих форм, які виступають в художніх текстах своєрідними каталізаторами думки читачів.

На асоціації з кольором бузку побудоване синонімічне словосполучення щоки наливаються ще густішим бузковим рум'янцем. Епітет бузковий в поєднанні з прикметником вищого ступеня порівняння густішим характеризує насиченість кольору.

Членами цього синонімічного ряду є фразеологічні одиниці згорати в рум'янцях; горіти від сорому; зацвітати, як маківка: Маркіян сє, обіцяючи правлінню виправдати довір'я, а їй давко дихати, лице горить від сорому і хочеться плакати...; Вона ледь доторкнулася губами його щоки, і згораючи в рум'янцях сказала, що після відпустки, в неділю, себто сьогодні, їхатиме назад; А тітка так і зацвіла, як маківка.

У синонімічні відношення з попередніми лексемами вступає контекстуальний синонім троянди зацвітали на щоках: Наталя Михайлівна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї на щоках. Г.Тютюнник, опоетизовуючи образ вчительки, передає її внутрішній стан: надмірне хвилювання, бентегу душі. Зауважимо, що синтатична організація лексем мікроконтексту – так хвилювалася, троянда з трояндової сукні – рельєфніше моделює поняття «червоніти».

Багатство синоніміки Г.Тютюнника можна показати і на основі слів синонімічного ряду з домінантою йти. Навколо домінанти йти об'єднуються синоніми, які передають темп пересування у просторі: чимчикувати, плентатися, чоапти (розм.), плуганитися, чесати. Вони вносять в текст відтінки розмовності, зниженості: І чимчикує в село, наставивши вгору гостре плече з порожньою майже сумою; Отак і плуганимося селом, як два необ'їжджених бички в ярмі...; І ми вернулися. Разом з нами, тільки трохи осторонь, голосячи на всю околицю, пленталася й Пташина з дитинкою на руках: цією валкою повезли і Птаху; Отак, як сонце навзаводи, рипала вона з хати у двір і, загрибаючи ногами торішне сміття, човпла до хвіртки; А якщо й цікавилися, то хіба задля розваги, – поцмокають язиком, позаліють, винесуть шматок хліба – і чеши собі далі.

В окрему підгрупу виділяються дієслова, які вказують на неточно визначений напрямок руху: вештатися, швендяти, никати, шмарувати і фразеологізм світ за очі, який автором використовується в дещо скороченому вигляді – світ за очі замість традиційного загальнонародного – піти світ за очі. Отже, спостерігається постійне тяжіння автора до усічення виразу, до конденсації думки: – То як, – лагідно мовив старший Личак, посміхаючись однією щокою, і я помітив, що Меланя здригнулася, го ми будемо з тобою, невісткою, у хто-кого-перетягне гратися?.. – Ні. Недовго. Бо я скоро піду звідси. – Світ за очі? – поцікавився старий. – Світ за очі.

Цей ряд поповнюється і контекстуальними синонімами, які передають процес пересування, озвучуючи його: гупати чобітьми, пограти на свій куток, рипіти протезом: Підводиться, закидає назад важку скуйовджену чуприну і гупає чобітьми під бузок; Ладко враз посумнішав, начепив баян через плече і пограв на свій куток; – Куди? – До Полтави, кажу... – рипить протезом дядько, – трояк даю. Вплітаючись у канву текстів, ці синоніми сприяють стилістичному збагаченню образної системи Г.Тютюнника.

Помічено, що основними в синонімічних рядах є слова загальноновживані. Однак поряд з ними знаходимо чимало й індивідуально-авторських, властивих усному мовленню.

Представлені синонімічні ряди, як і цілий ряд інших, є яскравим свідченням справжнього таланту письменника – вміле використання слів загальнонародної мови і на цій основі трансформація їх в індивідуально-авторське бачення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончар О. Живописець правди // Вічна загадка любові: Літ. Спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника /Упоряд. А.Я.Шевченко. – К.: Рад. письменник, 1988. – 496 с.
2. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. – М., 1957.
3. Словник української мови: В 11-ти т. – К., Наукова думка, 1970-1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрієнко Світлана Володимирівна – викладач Ізмаїльського державного педагогічного інституту.

УДК 82.09

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНИХ ПОНЯТЬ ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Надія Дига

(Переяслав-Хмельницький)

У статті розкривається підхід до засвоєння теоретико-літературних понять у процесі вивчення художніх творів, зокрема історичної тематики. Пропонуються методичні поради стосовно їх засвоєння на уроках української літератури.

The article deals with the approach to mastering the theoretical-literary concepts in the process of leaning, partly the works on historical theme. The methodical tips accordingly their leaning at Ukrainian literature lessons in the 5th – 8th forms are supposed in this article.

Література в школі вивчається не лише як мистецтво, але й як об'єкт літературознавчої науки. Літературознавство є одним із джерел методики навчання літератури нарівні з психологією і педагогікою. Природно, що методика викладання літератури має спиратися саме на ті методологічні засади, які виробило вітчизняне літературознавство. У світлі його вимог з